

Holodomor i Sverige

Hur Sovjetunionen och händelserna kring Holodomor framstälts i svenska läroböcker för gymnasiet från 1950-talet och framåt

Viktor Gustavsson

C-uppsats i historia HT 2023

Handledare: Lars Hermanson

Innehåll

1. Inledning	3
1.1 Syfte	4
1.2 Frågeställningar	4
2. Tidigare forskning och bakgrund	5
2.1 Hur förklarar man Holodomor?	5
2.2 Assymetrin i den svenska historiekulturen	10
2.3 Holodomor i svensk press	11
2.4 Avstamp och begrepp	11
3. Teori och metod	12
4. Källmaterial och avgränsningar	14
5. Resultat	15
5.1 Sovjetunionen eller Ryssland?	15
5.2 Sovjetunionen som gör stora framsteg	18
5.3 Det tysta 70-talet	20
5.4 En fantastisk utveckling – till ett högt pris	21
5.5 Landsbygden drabbades av hungersnöd	23
5.6 Sovjetunionen var mer än Ryssland	24
5.7 ”Kulakerna” var enkla småbönder	26
5.8 Kollektiviseringen väckte särskilt stort motstånd i Ukraina	28
6. Diskussion	30
7. Käll- och litteraturförteckning	33
7.1 Källor	33
7.2 Litteratur	33

1. Inledning

Holodomor, även kallat hungersnöden eller terrorhungersnöden på svenska, var en stor Svältkatastrof, som krävde miljontals liv under tidigt 1930-tal och främst i dåvarande Ukrainska socialistiska sovjetrepubliken. Detta var en följd av Josef Stalins massiva kollektivisering av jordbruket samt den dekulakisering man ville genomdriva. Dekulakiseringen innebar att Stalins regim ville utrota kulakerna, vilket ungefär motsvarar svenskans ”storbönder”, som klass.¹ Att det var miljontals människor som föll offer för denna politik indikerar att offren inte främst var några så kallade kulaker. Det kunde räcka med att äga ett par kor för att klassas som kulak. Holodomor klassas av många stater och internationella organisationer idag som ett folkmord riktat mot Ukraina.²

Holodomor har förklarats och skildrats på olika sätt från 1930-talet och framåt. Naturligtvis mörkades händelsen av Sovjetunionen, men även i väst, och förnekas än idag av Ryssland men har också förnekats eller tonats ner av andra, kanske främst av politiska skäl. Dessa utgörs främst av den politiska vänstern i väst som sympatiserat eller sympatiserar med Sovjetunionen. Av dessa ses ofta tesen om Holodomor som ett medvetet folkmord som antisocialistisk propaganda. För Sveriges del var det kanske främst under 1960- och 70-talen som det blåste radikala vänstervindar och det fanns även sympatier bland vissa för ledare som Mao, Pol Pot och den ledare som är aktuell för den här studien: Stalin.³

Över lag tycks svenskar i allmänhet inte veta så mycket om Holodomor. Möjligtvis minns en del att de fått lära sig om att det rådde svält i Sovjetunionen, men inte varför. Med tanke på vikten och omfattningen av denna händelse är detta rätt anmärkningsvärt. Därför blir det intressant att studera just vad man fått lära sig om Holodomor i Sverige. Denna studie kommer således att undersöka hur Holodomor har framställts och förklarats i svenska läroböcker för gymnasiet från 1950-talet och framåt.

¹ Merry Wiesner-Hanks et al, *A history of World Societies*, 11 uppl. Boston: Bedford/St. Martin's, 2018 s. 894.

² Merry Wiesner-Hanks et al 2018, s. 894.

³ Valter Lundell, *Det omstridda arvet. Den kommunistiska erfarenheten i dansk och svensk historiekultur*, Lund: Lunds universitet, 2017, s. 9-10.

1.1 Syfte

Syftet med denna studie är att undersöka hur den sovjetiska historien, och i synnerhet Holodomor, skildrats i svenska läroböcker för gymnasiet eller motsvarande skolform. Just orsaksförklaringar är framför allt av intresse. Viktigt att se på blir alltså hur kollektiviseringen av jordbruket och dekulakiseringen beskrivs och även hur de olika etniska tillhörigheterna i Sovjetunionen behandlas. Dels för att försöka få en tydligare bild om den allmänna svenska förståelsen för vad som hände i Ukraina under tidigt 1930-tal, dels för att undersöka hur eller om framställningen av svälten i Ukraina ändrats i läroböckerna under den tidsperiod som granskas. Slutligen ska möjliga förklaringar presenteras till varför händelserna kring Holodomor behandlas som de gör.

1.2 Frågeställningar

1. Vad väljer man att belysa när man behandlar Sovjetunionen?
2. Nämns Holodomor i böckerna?
3. Hur skildras och förklaras händelserna kring Holodomor i läroböckerna?
4. Hur beskrivs kollektiviseringen av jordbruket?
5. Hur beskrivs kulakerna?
6. Hur behandlas de olika etniska tillhörigheterna i Sovjetunionen?
7. Ändras framställningen över tid och i så fall hur?
8. Varför skildras Holodomor på ett visst sätt?
9. Vad kan förklara en eventuell förändring i hur Holodomor skildras?

2. Tidigare forskning och bakgrund

Nedan presenteras tidigare forskning om Holodomor som även ger en bakgrund vad gäller de förklaringsmodeller som finns kopplat till hur detta politiserats. Varför kunskapen om Holodomor tycks vara aningen bristfällig i Sverige behandlas samt tidigare forskning om hur Holodomor skildrats i Sverige. Avsnittet avslutas med avstampet för denna studie samt relevanta begrepp.

2.1 Hur förklarar man Holodomor?

I *A History of World Societies*, en historiebok som Göteborgs universitet idag har som kursbok för sina nya historiestudenter, beskrivs kollektiviseringen i Sovjetunionen under slutet av 1920-talet och början av 1930-talet. Detta parallellt med den avkulakisering man ville genomföra, det vill säga att utrota kulakerna, ungefär storbönder på svenska, som klass. Det krävdes dock inte någon större egendom för att klassas som kulak. I boken berättas det vidare om hur Stalin gick extra hårt åt Ukraina eftersom motståndet mot kollektiviseringen var starkt där och för att bryta den ukrainska nationalism som i samband med detta hade stärkts. Stalin började med en utrensning av den ukrainska politiska och intellektuella eliten för att sedan sätta orimligt höga produktionsmål för de kollektiviserade lantbruken. Eftersom dessa produktionsmål var omöjliga att uppfylla tog staten all mat från den ukrainska bondebefolkningen. Detta ledde alltså till att miljontals människor svalt ihjäl i Ukraina, något som många forskare, stater och internationella organisationer klassat som ett folkmord som har blivit känt som *Holodomor*.⁴

Sovjetavhopparen Viktor Kravtjenkos skildringar i *Jag valde friheten* av det han som sovjetisk ämbetsman bevittnade i Ukraina under sitt uppdrag att genomdriva kollektiviseringen ger en bild av vilka brutala metoder som användes för att kollektivisera jordbruket i Ukraina. Bland annat beskriver Kravtjenko hur myndigheterna exporterade smör från en by i Dnjepropetrovsk-regionen för att få in västvaluta, trots att både människor och djur svalt runtom.⁵ Inför Kravtjenkos resa till denna by ska ”Kamrat Hatajevijtj”, medlem av kommunistpartiets centralstyrelse, ha hållit ett tal:

⁴ Merry Wiesner-Hanks et al 2018, s. 894.

⁵ Viktor Kravtjenko, *Jag valde friheten - En sovjetämbetsmans personliga och politiska upplevelser*, övers. Nils Holmberg & Alf Ahlberg, Stockholm: Natur och Kultur, 1949, s. 63–64.

”Kamrater, sade han, ni ska ut på landet för en månad. Dnjepropetrovsk-distriktet har kommit efter. Partiet och kamrat Stalin hade befallt oss att ha kollektiviseringen klar i våras och nu är sommaren snart slut utan att arbetet är färdigt. Funktionärerna i byn behöver en injektion av bolsjevikiskt järn. Det är er uppgift att ge dem det. Ni måste gå till uppgiften med den starkaste känsla av ert ansvar mot partiet och utan någon blödighet eller rutton liberalism. Kasta alla borgerligt humanitära idéer på sophögen och handla som bolsjeviker, värdiga kamrat Stalin. Slå ner kulak-agenten så snart han sticker upp huvudet. Här är det krig och det gäller de eller oss. De sista multnade lämningarna av det kapitalistiska jordbruket måste till varje pris utplånas.”⁶

Polsk-judiske juridikprofessorn Raphael Lemkin som myntade uttrycket folkmord eller genocid under tidigt 1940-tal, främst för att beskriva Nazitysklands övergrepp mot polacker och judar, använde också termen för att beskriva vad sovjeterna gjorde mot Ukraina. Lemkin uttryckte sig så här om Sovjetunionen:

”Massmordet på folk och nationer som har karakteriserat Sovjetunionens frammarsch i Europa är inte ett nytt uttryck för Sovjets expansionspolitik. Det är inte heller en innovation som utformades bara för att skapa en helhet av den mångfald av polacker, ungrare, balter, rumäner, som nu försvinner i utkanterna av det sovjetiska imperiet. Istället har det under lång tid varit ett kännetecken även för den inre politiken i Kreml, där de nuvarande härskarna har sett Tsarrysslands förfarande som ett mycket bra prejudikat. Det är verkligen ett outhärligt steg i denna ’sammanslutningsprocess’ vilken, som de sovjetiska ledarna så gärna hoppas, kommer att skapa ”den sovjetiska människan” och ”den sovjetiska nationen”. För att nå detta mål – denna enade nation – önskar ledarna i Kreml att förinta de nationer och kulturer som sedan länge har bebott Östeuropa”.⁷

⁶ Kravtjenko 1949, s. 46–47.

⁷ Raphael Lemkin, *Raphael Lemkin: Soviet Genocide in Ukraine – The article in 33 languages*, red. Olesia Stasiuk & Roman Serbyn, Kyiv: Marko Melnyk Publishing house, 2020, s.

Han kallade Holodomor för det mest omfattande experimentet i russifiering vars syfte var att förinta den ukrainska nationen. Lemkin menade att metoderna var att eliminera Ukrainas politiska, intellektuella och religiösa ledarskap. Att utrota ukrainska lantbrukare var också viktigt eftersom de var bärare av den nationella andan - traditionerna, folkminnena, musiken, det nationella språket och litteraturen. Dessa bekämpade man genom svält. Slutligen ville man fragmentera Ukrainas befolkning genom att flytta in främmande folkslag i Ukraina samtidigt som ukrainare spriddes ut i andra delar av Östeuropa. På detta sätt skulle den etniska enheten förstöras.⁸

Lundahistorikern Peter Johansson som länge har forskat om Central- och Östeuropas historia belyser även i *Ukraina i historien* den omfattande kannibalism som uppstod under svälten i Ukraina. Mellan 1932 och 1933 dömdes minst 2505 personer till straffarbete för kannibalism, något som talar för att de sovjetiska myndigheterna med Stalin i spetsen mycket väl visste vad som pågick.⁹ Dessutom kan Robert Conquests *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine*, utgiven 1986, sägas utgöra startskottet för forskningen om tesen om ett medvetet folkmord i Ukraina under denna period, något som naturligtvis mörklagts och förnekats av Sovjetunionen och även av Ryssland idag men som det varit rätt tyst om också i västvärlden.¹⁰

Kanske är det främst författare som Anne Applebaum med sin bok *Red Famine – Stalin's War on Ukraine* som "populariserat" ämnet i och med att hon nått en större publik. Även hon driver tesen om Holodomor som ett medvetet folkmord.¹¹ Nästan alla seriösa historieforskare anser att svälten var en följd av kollektiviseringen. Det är dock inte alla som menar att det var en medveten politik. Detta är också i hög grad kopplat till politiska ställningstaganden. Den politiska vänstern som tidigare har eller fortfarande sympatiserar med Sovjetunionen och den kommunistiska ideologin tycks ha lättare att avfärda sådant som talar för att Stalinregimen begick något brott.

⁸ Raphael Lemkin 2020, s. 206–211.

⁹ Peter Johansson, *Ukraina i historien*, 1 uppl. Stockholm: Carlssons Bokförlag, 2015, s. 260.

¹⁰ Robert Conquest, *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine*, New York: Oxford University Press, 1986.

¹¹ Anne Applebaum, *Red Famine – Stalin's War on Ukraine*, London: Penguin Books, 2018.

Ett bra exempel är vad Svenska kommunistpartiet skriver på sin hemsida. I artikeln *Kris i Ukraina 1932–1933* lyfter de först och främst fram orsaker som torka och dåligt väder som främsta orsaker till dåliga skördar och därmed att svält uppstod.¹² De refererar till historikern Mark Taugers artikel “Soviet Peasants and Collectivization, 1930-39: Resistance and Adaptation” där han lyfter dessa förklaringsmodeller och även omprövar den mer etablerade uppfattningen om att bönderna gjorde motstånd till kollektiviseringen. Tauger menar att bönderna i större omfattning självmant gick med på omställningen.¹³ Vidare beskriver SKP hur ”myten om Holodomor” är något som spridits i västvärlden via ”fascistiska ukrainska emigrantorganisationer” bland annat i USA. Detta syftar alltså på människor som flytt från svälten och som bedrivit forskning om Holodomor eller lämnat vittnesmål av vad de upplevt. SKP påpekar även att Robert Conquest tidigare arbetat för Storbritanniens underrättelsetjänst MI6 och därför hade som yrke ”att sprida desinformation.”¹⁴ De hänvisar till journalisten Douglas Tattles *Fraud, famine and fascism – The Ukrainian genocide myth from Hitler to Harvard*. I sin bok driver Tattle tesen att ”myten” om Holodomor härstammar från nazistiska propagandister som hade som syfte att illegitimera Sovjetunionen. ”Myten” ska sedan ha spridits i västvärlden via dessa ”fascistiska ukrainska emigrantorganisationer” samt den amerikanska underrättelsetjänsten CIA och Harvards universitet som Tattle menar har starka kopplingar till CIA.¹⁵

Visserligen använde nazisterna och Adolf Hitler kollektiviseringen i sin propaganda för att visa hur misslyckad den sovjetiska kommunismen var. Som historikern och författaren Timothy Snyder uttrycker det i *Den blodiga jorden – Europa mellan Hitler och Stalin* var han dock ”säker på att tyskarna skulle kunna göra Ukraina till ett land av mjölk och honung”.¹⁶ För både Hitlers och Stalins maktdrömmar överlappade i Ukraina, som ofta benämns Europas kornbod på grund av dess bördiga jord. Hitler ville kolonisera Ukraina i syfte att skaffa livsrum för sitt herrefolk och för att säkra tillgången på spannmål.

¹² Sveriges Kommunistiska Parti, *Kris i Ukraina 1932–1933*, <https://skp.se/levande-historia/kris-i-ukraina-1932-1933/>. Hämtad 2024-01-02.

¹³ Mark Tauger, *Soviet Peasants and Collectivization, 1930-39: Resistance and Adaptation*, Morgantown: West Virginia University, 2004.

¹⁴ Sveriges Kommunistiska Parti, *Kris i Ukraina 1932–1933*.

¹⁵ Douglas Tattle, *Fraud, famine and fascism – The Ukrainian genocide myth*, Toronto: Progress Books, 1987.

¹⁶ Timothy Snyder, *Den blodiga jorden – Europa mellan Hitler och Stalin*, övers. Margareta Eklöf, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 2011, s. 41.

Likaså ville Stalin exploatera Ukrainas jord och befolkning för att kunna skapa en modern industristat. Såväl Hitler som Stalin såg alltså Ukraina som det som kunde rädda respektive imperium. Detta ledde först till Holodomor, som Snyder benämner världshistoriens största arrangerade svält, och senare till att Hitler 1941 lade beslag på Ukraina för att i stället gynna tyskarnas imperieprojekt.¹⁷ Kanske är det alltså inte särskilt märkligt att kollektiviseringen användes i den nazistiska propagandan. ”Under de år som både Stalin och Hitler satt vid makten mördades fler människor i Ukraina än någon annanstans på den blodiga jorden, eller i Europa, eller i världen”.¹⁸

Den irländske historikern Cormac Ó Gráda som bland annat forskat om den stora svälten på Irland och andra svältkatastrofer behandlar hungern i hela Sovjetunionen i *Famine: A Short History* och menar att svälten inte var avsiktligt framkallad. Han menar att kollektiviseringen i sig var en viktig orsaksfaktor men att även saker som dåligt väder spelade roll.¹⁹ Som tidigare nämnts, tenderar man i Ryssland inte att se Holodomor som någon medveten attack mot Ukraina. Snarare ser man svälten som en icke-avsiktlig, gemensam tragedi för hela Sovjetunionen. Den ryske författaren Viktor Kondrasjin skildrar svälten på detta sätt och menar att dessa händelser idag uppenbart har fått en antirysk inriktning. Han noterar också att svälten tidigare i stort sett inte tycks varit av intresse i västvärlden²⁰, något som kommer att bli aktuellt för denna studie. Historikern Klas-Göran Karlsson förklarar att ”det varit svårt för ryssarna att [...] inta en kritisk attityd till den sovjetiska historien: en sådan kritik hade varit självkritik”.²¹ Detta eftersom Ryssland tagit rollen som arvtagare till Sovjetunionen. Den ryska ledningen under president Vladimir Putin har därför aktivt styrt hur historien beskrivs exempelvis i ryska skolböcker med målet att skapa en stolthet bland ryssarna för sitt land.²²

¹⁷ Snyder 2011, s. 40–41.

¹⁸ Snyder 2011, s. 41.

¹⁹ Cormac Ó Gráda, *Famine: A Short History*, Princeton: Princeton University Press, 2010, s. 235 – 239.

²⁰ Viktor Kondrasjin, ”Hungersnöden i Ryssland och Ukraina” i *Bönder och bolsjeviker – Den ryska landsbygdens historia 1902–1939*, övers. Bengt Eriksson, Stockholm: Ekonomiska Forskningsinstitutet, 2007, s. 141–173.

²¹ Klas-Göran Karlsson, ”Läroboken och makten – ett nära förhållande” i *Att spegla världen – Läromedelsstudier i teori och praktik*, red. Niklas Ammert, Lund: Studentlitteratur, 2011, s. 54.

²² Klas-Göran Karlsson, 2011, s. 53–54.

2.2 Asymmetrin i den svenska historiekulturen

Min erfarenhet säger mig att Holodomor, trots omfattningen av katastrofen, är något okänt för de flesta människor i Sverige. Kanske har vissa svenskar något i bakhuvudet om att de fått läsa om svält och elände i Sovjetunionen, då kanske främst som ett exempel på sovjeternas inkompetens. Kanske har medvetandet om Holodomor också ökat något i samband med Rysslands krig mot Ukraina idag, men omfattningen torde fortfarande vara okänd för de flesta. Historikern Valter Lundell har uppmärksammat asymmetrin som verkar råda inom den svenska historiekulturen vad gäller kommunismens brott i jämförelse med nazismens.

I *Den goda tanken och den onda erfarenheten - Om den kommunistiska brottshistoriens omstridda plats i den svenska historiekulturen* beskriver Lundell hur, som titeln antyder, kommunistiska brott mot mänskligheten tycks ha tonats ner och förminskats i och med att det anses finnas ett gott uppsåt i den kommunistiska ideologin. Några sådana förmildrande omständigheter framförs dock så gott som aldrig när det handlar om nazismens brott. Det finns alltså en samsyn vad gäller exempelvis förintelsen medan kommunistiska brott genom historien tenderar att splittra mer och upplevs för vissa som ett hot mot deras övertygelser.²³

Vidare beskriver Lundell den debatt som uppstod bland forskare och politiker i samband med bildandet av Forum för levande historia. Från början var det ett informationsprojekt om förintelsen som initierades av dåvarande statsminister Göran Persson. När projektet sedan breddades till att innefatta även kommunistiska brott väckte Vänsterpartiet en motion om att lägga ner projektet, något de tidigare varit för. Enligt Lundell var denna motionstext till största delen hämtad från artikeln ”Om detta må ni icke berätta”.²⁴ Artikeln är författad av Daniel Brandell och Åsa Linderborg, från Uppsala universitet, samt Martin Linde, verksam vid Göteborgs universitet. I artikeln framför författarna kritik mot att kommunismens brott ska behandlas och att projektet är en del av en ”provästlig historiekampanj” för att kunna legitimera en viss utrikespolitik och för att ”varna folk att rösta till vänster”. Författarna tycker att man i stället borde fokusera på den västerländska kolonialismen och imperialismen.²⁵

²³ Valter Lundell, *Den goda tanken och den onda erfarenheten: Om den kommunistiska brottshistoriens omstridda plats i den svenska historiekulturen*, Lund: Lunds universitet, 2011.

²⁴ Lundell 2011, s. 14–15.

²⁵ Daniel Brandell, Martin Linde & Åsa Linderborg, *Om detta må ni icke berätta*, Ordfront, 2003.

2.3 Holodomor i svensk press

På grund av denna ”omstridda plats”, som Lundell uttrycker det, kommunismens brott har i svensk historiekultur och den något omstridda synen på hur man ska tolka Holodomor blir det intressant att undersöka just hur Holodomor har skildrats och förklarats i Sverige. Författaren Göran Leth, har tidigare undersökt hur Holodomor eller ”den stora hungern” som han kallar det skildrades i den svenska pressen under tiden den utspelade sig. Först och främst konstaterar han att katastrofen inte bevakades särskilt mycket. Detta förklarar Leth med två teorier. Å ena sidan tycker han sig tyda en slags stereotyp om att Sovjetunionen fortfarande var synonymt med Ryssland för många. Många skrev fortfarande ”Ryssland” i stället för ”Sovjetunionen” eller mer specifikt var i Sovjetunionen människor svält.

Svälten sågs då som ett arv från det lite mer ”efterblivna” ryska jordbrukssamhället, varav det inte uppfattades som något särskilt anmärkningsvärt. Å andra sidan tycks andra ha haft en mer progressiv uppfattning om Sovjetunionen som hela tiden gjorde stora framsteg. Svälten passade då inte in denna föreställning och ”filtrerades bort” helt enkelt. Dessutom belyser Leth också den politiska aspekten som tidigare behandlats.²⁶ Han beskriver sammanfattande att ”högerpressens antikommunism ledde till ännu mer antikommunism inom högern. Det kan i sin tur ha gjort att vänstern undvek allt som kunde likna antikommunism, och den avhöll sig därför från berättelser om svält och övergrepp mot bondebefolkningen i Sovjet”.²⁷

2.4 Avstamp och begrepp

Denna studie ämnar fortsätta i Leths spår, men genom att i stället undersöka hur Holodomor har skildrats och förklarats i svenska läromedel. Detta för att förhoppningsvis kunna redogöra för en mer allmän svensk förståelse av Holodomor. Lundells forskning och teori om kommunistiska brott mer omstridda plats i den svenska historiekulturen, jämfört med nazismens brott, kommer alltså att bli relevant. Kanske kan det redan delvis förklara varför Holodomor tycks vara så okänt i Sverige. Teoretiska begrepp som historiedidaktik, historiemedvetande, historiebruk och historiekultur blir också viktiga för att rama in studien. Historiedidaktik handlar om hur det förflutna förmedlas.

²⁶ Göran Leth, ”Den svenska pressen och den stora hungern” i *Kommunismens ansikten*, Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2005, s. 94–131.

²⁷ Göran Leth, 2005, s. 131.

Dessa begrepp förklaras i *Historikerns hantverk – Om historieskrivning, teori och metod*.

”Historiedidaktik kan [...] enklast definieras som ’vetenskapliga studier av människors möte med historien’”. Historiekultur behandlar i sin tur hur historia kommuniceras vad gäller produktion och konsumtion genom olika kommunikationskanaler. Detta för att kunna studera hur en historiekultur byggs upp. Detta går hand i hand med begreppet historiemedvetande, alltså de föreställningar individer eller grupper har om historien. Den som intresserar sig för historiemedvetande försöker alltså förklara dessa föreställningar. Slutligen är begreppet historiebbruk, som hör ihop med tidigare nämnda begrepp, viktigt. Begreppet ”fokuserar [...] frågan om hur historia används i olika sammanhang.”²⁸

3. Teori och metod

Studien kommer alltså att fokusera på en specifik historisk händelse, Holodomor, för att kronologiskt kunna undersöka hur man valt att skildra den i svenska läromedelsböcker för gymnasiet. Som Staffan Selander poängterar är denna form av läromedelsanalys ett smidigt sätt att kartlägga vad som förändras, exempelvis vad gäller förklaringar av historiska skeden, men också vad som återkommer.²⁹ Selander understryker även att läroboken sällan är helt neutral. Det är alltså inte endast den historiska kunskapen som är avgörande för innehållet, men även moraliska ställningstaganden.³⁰ Vissa saker läggs det större fokus på än andra och det finns ofta olika sätt att sätta händelser i sitt perspektiv och så vidare. Som tidigare nämnts tycks det enligt Valter Lundell råda en asymmetri inom den svenska historiekulturen i hur man förhållit sig till kommunismens brott i jämförelse med nazismens. Till skillnad från nazismens brott, som det finns en utbredd samsyn kring, så tenderar kommunismens brottshistoria att splittra mer och även hota vissas politiska och ideologiska övertygelser.³¹

²⁸ Louise Berglund, ”Att förmedla det förflutna” i *Historikerns hantverk*, 1. uppl. Lund: Studentlitteratur, 2015, s. 166.

²⁹ Staffan Selander, *Lärobokskunskap: pedagogisk textanalys med exempel från läroböcker i historia 1841-1985*, Lund: Studentlitteratur, 1988, s. 66.

³⁰ Selander 1988, s. 17.

³¹ Lundell 2011.

Som professorn Niklas Ammert påpekar finns det många sätt att närma sig och analysera texter. En ofta använd modell för textanalys är att kategorisera texter som berättande, beskrivande, förklarande, instruerande, övertalande, övertygande, argumenterande eller underhållande. Vad gäller just analys av läromedel och dess innehåll kan dessa kategoriseringar bli aningen vaga. Exempelvis kan ”en [...] lärobokstext vara berättande på ett ytligt plan, men också på ett djupt och problematiserande plan”.³² Kategorierna kan dessutom bli svåra att specifikt peka ut eller skilja från varandra eftersom de kan ligga rätt nära varandra. För lärobokstudier föreslår i stället Ammert att man använder sig av kategorierna *konstaterande*, *förklarande*, *reflekterande/analyserande* samt den *normativa* typen.³³

En konstaterande framställning varken kommenterar eller förklarar händelsen som beskrivs. Händelsen sätts alltså inte direkt i något sammanhang utan beskrivs kort och gott bekräftande, det vill säga att ”detta har hänt”. Ammert understryker att det i denna typ av texter fortfarande kan finnas någon mening här och där som skulle kunna vara lite mer tankeprovocerande. Den förklarande typen, som namnet antyder, förklarar däremot händelsen som beskrivs. Dessa texter besvarar frågan om *hur* saker och ting ter sig. Händelseförlopp förklaras och sätts i ett sammanhang. För just denna studie kommer detta bli särskilt intressant. I en reflekterande och analyserande framställning behandlas flera perspektiv om det som beskrivs och resonemang framförs. Antigen anknyter texten till läsarens förhållanden och till samtiden för att kunna föra en analys. Ett annat alternativ är att texten kopplar samman det som beskrivs till yttre referenser och sammanhang, det vill säga att den jämför med andra exempel. Slutligen syftar den normativa framställningen till att texten för med sig ett moraliserande budskap. Texten tar ställning angående det som beskrivs och ger uttryck för en specifik tolkning av för att kontextualisera det som beskrivs. Ammert framhåller att den normativa typen också kan kombineras med någon av de andra kategorierna. En normativt framställd text kan även vara konstaterande, förklarande eller analyserande.³⁴

³² Niklas Ammert, ”Ett innehåll förmedlas” i *Att spegla världen – Läromedelsstudier i teori och praktik*, red. Niklas Ammert, Lund: Studentlitteratur, 2011, s. 260.

³³ Ammert 2011, s. 261.

³⁴ Ammert 2011, s. 261–262.

4. Källmaterial och avgränsningar

Källmaterialet som ska granskas är alltså historieböcker som läromedel ämnade för gymnasieskolor från 1950-talet till 2020-talet. Av tidsskäl kan inte material för samtliga skolformer, så som för högstadiet eller universitetet, behandlas. Att använda material för gymnasieskolan har valts eftersom det bedöms ge den mest rättvisande bilden vad gäller studiens syfte. Historieundervisningen på låg-, mellan- och högstadien är möjligen inte på tillräckligt hög nivå för att ämnet ska behandlas genomgripande. Samtidigt är det mindre vanligt att gemene man läser vidare på universitetsnivå, och då specifikt med inriktning på historia, än vad det är att ha gått i gymnasiet. Därför bedöms läroböcker för gymnasiet vara det material som kan ge en så rättvisande och allmän bild som möjligt för det specifika syftet.

Vad gäller urval har tillgången på källmaterial varit styrande. Det är alltså det material som funnits tillgängligt via bibliotek som inte är för geografiskt avlägsna som kunnat studeras. Det är dessutom inte alla historieböcker som behandlar den tidsperiod och den geografiska plats som är av intresse för studien. Av tidsskäl har inte heller alla historieböcker som använts för gymnasieundervisning som skulle kunna vara av intresse studerats. En nedslagsmetodik har därför fått tillämpas. Dock har fokus varit att försöka få ett brett urval för att kunna kartlägga en slags helhetsbild av ämnet. Källmaterial har valts ut från varje årtionde från och med 1950-talet fram till 2020-talet för att kunna studera förändringar över tid. Dessutom har källmaterialet en bredd vad gäller aspekter som författare och bokförlag.

5. Resultat

Nedan redovisas resultaten från analysen av källmaterialet i kronologisk ordning.

5.1 Sovjetunionen eller Ryssland?

I *Allmän historia för gymnasiet* (1954) behandlas ”den kommunistiska diktaturen i Sovjetunionen” en hel del. Först och främst beskrivs revolutionerna 1917 som en följd av motgångarna i första världskriget vilka blottade tsarregimens inkompetens. Det beskrivs hur Vladimir Lenins idéer om att upprätta en proletariats diktatur fick gehör bland massorna i städerna och hur Sovjetunionen därför uppstod. På landet beskrivs dock motståndet vara starkt mot den nya kommunistregimen till en början. Detta eftersom bolsjevikerna främst brydde sig om industriarbetarna i städerna. De ”vita” kontrarevolutionära trupperna slöt upp runt om i landet för att slå ned revolutionen. De fick även stöd från utlandet, exempelvis av engelska och franska trupper. Ett inbördeskrig uppstod alltså, vilket de vita kom att förlora 1920 mot den röda armén. 1923 antogs författningen för den nya ryska staten, en sammanslutning av sovjetrepubliker – Sovjetunionen. Endast det kommunistiska partiet var tillåtet som hade full makt över staten. Inom partiet koncentrerades dessutom denna makt till en mindre grupp och på så vis blev Sovjetstaten en totalitär diktatur.³⁵

Vidare beskrivs det hur staten tog kontroll över alla produktionsmedel, först under inbördeskriget. Man förbjöd all privat handel och endast staten fick ägna sig åt utrikeshandel. Produktionen gick ner kraftigt som en följd av detta samt på grund av kriget i sig. Det berättas om att en svår missväxt drabbade Sovjetunionen 1921 vilket ledde till en hungersnöd som ska ha skördat fem miljoner människoliv. Efter inbördeskriget och svälten beslutade således Lenin att mildra den kommunistiska näringspolitiken. Bönderna fick lov att behålla en del av vad de producerade och enskild företagsamhet fick förekomma i mindre skala. På grund av detta återhämtade sig ekonomin och 1926 var den igen lika stor som innan första världskriget.³⁶

³⁵ Martin Bäcklin et al, *Allmän historia för gymnasiet*, 3. uppl. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1954, s. 360–362.

³⁶ Martin Bäcklin et al 1954, s. 362–363.

1924 dog Lenin och en bitter maktkamp inleddes mellan kommunistpartiets generalsekreterare Lev Trotskij och huvudpersonen för denna studie – Stalin. Trotskij, likt Lenin, ville fortfarande sprida en kommunistisk världsrevolution medan Stalin ville bygga upp socialismen inom ett land. Stalin segrade och tog makten medan Trotskij blev landsförvisad. Nu ville Stalin bygga upp den sovjetiska socialismen. Detta genom sina så kallade femårsplaner med målet att industrialisera Sovjetunionen och att kollektivisera jordbruket. Storbönder och företagare skulle bekämpas.³⁷

Följaktligen redogörs det för hur ”jordbruket omdanas”. Bönderna motsatte sig kollektiviseringen och gjorde våldsamt motstånd. Militären ryckte in i byarna och många bönder skickades till arbetsläger i Sibirien. I boken beskrivs händelsen som ”det andra inbördeskriget”. Det beskrivs hur många bönder hellre förstörde sina redskap och slaktade sin boskap än att bli del av kollektiven. Då kollektiviseringen mer eller mindre hade genomdrivits 1940 hade de ungefär 25 miljoner brukningsenheterna nu omvandlats till knappt en kvarts miljon kolchozer, kollektiva jordbruk. Dessutom hade jordbruket mekaniserats, vilket frigjorde arbetskraft från jordbruket som nu i stället kunde bli industriarbetare. Systemet med kolchozerna, de kollektiva jordbruken, gjorde det även enklare att kontrollera landsbygdsbefolkningen.³⁸

Slutligen behandlas femårsplanerna och industrialiseringen mer ingående. Man ville skapa storföretag efter amerikansk förebild, om än statliga sådana. Propagandan skildrade det välstånd industrin skulle föra med sig, även om det främst var den tunga industrin man satsade på. Att tillverka förbrukningsvaror fick vänta. En ny överklass av partimän, industriledare och intellektuella uppstod som var högt avlönade. Samtidigt var det tvångsarbetare, främst deporterade bönder eller politiska motståndare, som utgjorde själva grunden till industrialiseringen. Sammanfattningsvis berättas det att femårsplanerna i mångt och mycket uppnåddes.³⁹ ”Sovjetunionen blev ett av världens främsta industriländer. Däremot nådde man inte fram till en samhällsordning av den typ som Marx hade ansett skulle följa efter proletariatets diktatur. I det socialistiska samhället skulle inte finnas några klasser och praktiskt taget inte någon statlig myndighet”.⁴⁰

³⁷ Martin Bäcklin et al 1954, s. 363.

³⁸ Martin Bäcklin et al 1954, s. 363.

³⁹ Martin Bäcklin et al 1954, s. 363–364.

⁴⁰ Martin Bäcklin et al 1954, s. 364.

Texten är till största delen vad Ammert hade kategoriserat som *förklarande*. Även om den i slutet möjligtvis antyder att det sovjetiska samhället inte direkt var någon utopi är texten i huvudsak saklig. Några resonemang, analyser eller jämförelser framförs inte. Däremot läggs ett väldigt stort fokus på att förklara, det vill säga att sätta saker i sitt sammanhang. Som det framgår ovan ges en gedigen bakgrund till det sovjetiska projektet och det beskrivs i kronologisk ordning hur det ena leder till det andra. Hur förklaras då Holodomor? Även om just begreppet Holodomor aldrig nämns så behandlas händelsen i sig. Kontext som att staten ville ha kontroll, både över produktionsmedlen och befolkningen, ges. Även Stalins femårsplaner och idéer om att industrialisera landet för att uppnå socialism inom ett land beskrivs. Det beskrivs också hur bönderna motsatte sig kollektiviseringen och hur staten ville bekämpa storbönderna (kulakerna), varav många skickades till arbetslägren i Sibirien.

Dock nämns aldrig Ukraina som Stalin gick extra hårt åt. Dels är det viktigt att ha i åtanke att, som tidigare nämnts, Robert Conquest kan sägas ha satt i gång den västerländska Holodomorforskningen först under 1980-talet. Att man inte använder det begreppet är alltså ännu inte alls anmärkningsvärt. Dock märks även det Göran Leths tidigare forskning kommit fram till i texten. ”Sovjetunionen” och ”Ryssland” tenderar att verka som synonymmer även om Sovjetunionen bestod av flera republiker varav Ryssland var en av dem. Exempelvis står det i samma stycke först ”...att man skulle kunna bygga upp socialismen i *ett* land, Ryssland” och sedan ”...grep han sig an med att förverkliga socialismen inom Sovjetunionen”.⁴¹ Möjligtvis blir det svårt att tänka i termer av folk mord om dessa distinktioner inte är tydliga. Att en tidigare svält uppstod 1921 påpekas, men inte Holodomor 1932–33. Dock framgår det tydligt att händelsen i allra högsta grad var politiskt motiverad och idédriven när kollektiviseringen beskrivs. Det påpekas även att Stalins idéer som sådana krävde många offer. Idéerna framställs hursomhelst i viss grad snarare som inkompetenta än som illasinnade.

⁴¹ Martin Bäcklin et al 1954, s. 363.

5.2 Sovjetunionen som gör stora framsteg

Även i *Allmän historia för gymnasiet* (1962) behandlas uppkomsten av Sovjetstaten på ett liknande sätt som i *Allmän historia för gymnasiet* (1954) i kronologisk ordning: motgångarna för Ryssland under första världskriget, revolutionerna, Lenin och så vidare. Det beskrivs hur bolsjevikerna ville omdana samhället dels organisatoriskt, men framför allt socialt och ekonomiskt. De tidigare ledande samhällsklasserna gick under genom avrättningar, landsflykt, nöd och svält. Ekonomin socialiserades på sikt fullständigt.⁴² Vidare beskrivs det hur samhället skärptes vid Lenins död och Stalins övertagande av makten. Metoderna för att omdana samhället blev hårdare och mer konsekventa, speciellt efter att han hade utmanövrerat eller likviderat sina meningsmotståndare, bland annat Trotskij som fick fly landet. Stalin skärpte statens monopol över utrikeshandeln och inrikeshandeln togs helt och hållet över av statsövervakade konsumtionsföreningar.⁴³

Vidare förklaras det hur böndernas jord slogs ihop till kollektiva jordbruk vilka också kontrollerades av staten. Under kollektiviseringen tvångsförflyttades eller likviderades ett stort antal storbönder, kulaker. För att genomföra socialiseringen och stärka statskontrollen blev detta ett av bolsjevikernas huvudmål för att snabbt kunna modernisera Sovjetunionen från den tidigare ryska, ganska efterblivna ekonomin till en framstående industristat. På så vis skulle arbetslösheten minska och man skulle mer effektivt kunna utnyttja sina naturtillgångar. För detta behövdes Stalins femårsplaner, planer som skulle öka produktionen inom jordbruk och industri och dessutom effektivisera transportväsendet, något som var viktigt inom ett så stort land som Sovjetunionen. Även om den ryska produktionsstatistiken inte är helt säker är det helt klart att Sovjetunionen utvecklades utomordentligt snabbt ekonomiskt.⁴⁴ Detta var sannerligen en industriell revolution. ”Nya gruvor har upptagits, stora kraftstationer har byggts, nya landsvägar, järnvägar och kanaler har anlagts, järnhanteringen, maskinindustriens och den övriga ’tunga’ industriens tillverkningsvärde har ökats enormt”.⁴⁵

⁴² Ernst Söderlund & Ivar Seth, *Allmän historia för gymnasiet*, 2. uppl. Stockholm: Svenska bokförlaget Bonnier, 1962, s. 427–430.

⁴³ Ernst Söderlund & Ivar Seth 1962, s. 430.

⁴⁴ Ernst Söderlund & Ivar Seth 1962, s. 430–431.

⁴⁵ Ernst Söderlund & Ivar Seth 1962, s. 431–432.

Sedan jämförs de sovjetiska metoderna som användes för att omdana samhället ekonomiskt och socialt med hur man tog sig an motsvarande processer i Västerlandet. Den mest avgörande skillnaden är den extremt hårda statsövervakningen och uppfattningen att det är ett brott att inte ge sitt allt för att bidra till att utveckla samhället enligt de planer som skulle följas. På grund av detta har den sovjetiska individen inte alls fått samma utrymme som i väst. Individen skulle anpassa sig efter samhällets intressen, annars straffades man hårt. Som exempel nämns alla de miljontals tvångsarbetare som rekryterades. I andra avseenden menar man dock att Sovjetunionen och Västerlandet var mer lika, då under Stalins industrialisering. Detta eftersom Stalin ersatte Lenins princip om lika lön för alla mot lön efter arbetsprestationens kvalitet. På grund av detta infördes exempelvis ackordslöner och vissa företagsledare kunde uppnå mycket höga inkomster.⁴⁶

Denna text är också till stor del *förklarande* med en kronologisk förklaring av Sovjetunionen där det ena leder till det andra, händelserna sätts i ett sammanhang. Mot slutet blir den även *reflekterande* eller *analyserande* vilket framgår ovan. I och med den reflekterande och analyserande delen blir även texten möjligtvis lite *normativ* eftersom det framgår ett budskap om en högre politisk kompetens i väst. Vad gäller Holodomor beskrivs det inte heller här med den termen vilket, återigen, inte är så märkligt. Dock behandlas händelsen. Kollektiviseringen och böndernas motstånd beskrivs. Att kulakerna tvångsflyttades eller likviderades nämns, dock inte vilka låga krav det var för att klassas som kulak. Modernisering, industrialisering, socialisering och en starkare statskontroll ges som kontext till händelsen.

Samtidigt som man behandlar mycket hemskheter och övergrepp lägger man dessutom stort fokus vid att lyfta mer ”positiva” aspekter vad gäller utbyggnaden av infrastruktur och industrialiseringens framgångar. Göran Leths andra teori om stereotypen av Sovjetunionen som hela tiden gjorde stora framsteg tycks göra sig synlig här, även om det senare framgår att väst ändå var ”bättre”. Inte heller här nämns Ukraina. Visserligen rör man inte direkt ihop Sovjetunionen/Ryssland men man belyser inte heller de andra republikerna och alla de nationaliteterna som fanns bland den sovjetiska befolkningen. Moderniseringen av jordbruket jämförs exklusivt med det tidigare ryska mer efterblivna jordbrukssamhället. Återigen blir det då kanske svårt att föreställa sig ett folk mord.

⁴⁶ Ernst Söderlund & Ivar Seth 1962, s. 432.

5.3 Det tysta 70-talet

I *Historia för gymnasiet Årskurs 3 Hum-Sh Del 1* (1970) behandlas Sovjetunionen inte på samma kronologiska sätt som i de tidigare läroböckerna. I kapitlet om Östeuropa behandlas ”avstaliniseringen”. Först och främst berättas det om det tal som hölls på det kommunistiska partiets 20:e partikongress i Moskva 1956 av dåvarande partiledare Nikita Chrustjev. I talet riktades kritik mot den nu avlidne Stalins tidigare terrorstyre – massavrättningarna, deportationerna, tortyren, laglösheten. Det beskrivs hur Chrustjev genom att belysa detta ville slita sönder den personkult Stalin byggt upp. Chrustjev lyckades och avstaliniseringen av Sovjetunionen inleddes. ”Bilderna av Stalin revs ner från väggarna, statyerna av honom krossades, och hans balsamerade kropp fördes efter en tid bort från mausoleet vid Röda Torget, där den legat vid Lenins sida”.⁴⁷

Därpå beskrivs det hur Chrustjevs maktövertagande och den avstalinisering han genomförde signalerade nya tongångar, en ny orientering i politiken. Som exempel nämns att det tidigare enväldet under Stalin ersattes med ett kollektivt ledarskap. Man satte stopp för masshäktningarna och massdeportationerna. Sakta men säkert började man även fokusera på att producera konsumtionsvaror vilket innebar att levnadsstandarden steg. Stalins tidigare industrialisering, med fokus på den tunga industrin, ges som bakgrund. Även den beskrivs i rätt positiva ordalag. Näringslivet hade utvecklats snabbt och levnadsstandarden hade även då stigit. Det nämns att jordbruksproduktiviteten dock var låg efter Stalins tid i jämförelse med västvärlden. Därtill redogörs det för en ideologisk nyansering i och med avstaliniseringen. Den kommunistiska revolutionen kunde nu tänkas genomföras på parlamentarisk väg i andra länder, alltså demokratiskt. Chrustjev kunde också tänka sig en fredlig samlevnad med de kapitalistiska samhällena. Kraftmätningen behövde inte avgöras i världskrig utan i stället kunde man tävla fredligt med varandra sida vid sida. Eftersom kommunismen var överlägsen skulle den ändå segra.⁴⁸

⁴⁷ Ivan Borg et al, *Historia för gymnasiet Årskurs 3 Hum-Sh Del 1*, 2. uppl. Stockholm: Läromedelsförlagen: Svenska bokförlaget, 1970, s. 96.

⁴⁸ Ivan Borg et al 1970, s. 96–97.

Texten är till skillnad från de tidigare inte särskilt *förklarande*, utan mer *konstaterande*. Man börjar med Chrustjjevs maktövertagande och går inte särskilt noga igenom vad som hänt innan i Sovjetunionen. Texten är till viss till *reflekterande* eller *analyserande* eftersom man jämför öst och väst. Möjligtvis tycks även ett *normativt* budskap dölja sig i texten. Vi ska blicka framåt vad gället Sovjetunionen. Även om man inte helt kringgår de övergrepp som skedde i Sovjetunionen går man inte heller in i detalj eller ger några direkta exempel. Holodomor, eller kollektiviseringen av jordbruket, behandlas alltså inte. I stället skildras Sovjetunionen som att visserligen ha haft ett mörkt förflutet men att i och med Chrustjjevs övertagande av makten och den avstalinisering som genomdrevs blev allt äntligen bra i Sovjetunionen. Problemen tycks sopas under mattan. Som tidigare nämnts var det kanske främst under 1960-talet (senare delen) och framför allt under 1970-talet det blåste hårda vänstervindar i Sverige och kanske i synnerhet då en del kunde sympatisera med Sovjetunionen. Blev det möjligtvis därför för känsligt att gå för hårt åt Sovjetunionen? I stället verkar man alltså fokusera på det nya och det bättre, den hoppfulla framtiden.

5.4 En fantastisk utveckling – till ett högt pris

I *Forntid till nutid: Historia för gymnasieskolan. 2* (1983) blir det återigen viktigare att kronologiskt skildra Sovjetunionens uppkomst. Tiden innan Stalin beskrivs nu återigen på ett liknande sätt som under 1950- och 60-talen.⁴⁹ Därefter beskrivs den maktkamp Stalin vann efter Lenins död. Huvudmotståndaren Trotskij tyckte att man framöver fick räkna med åsiktsskillnader inom kommunistpartiet och motsatte sig inte heller att det skulle kunna finnas fler partier. Lenins tidigare idé om att verka för den kommande världsrevolutionen var också viktig för Trotskij. Han utslöts dock ur partiet och fick fly landet. 1940 blev han mördad i Mexiko, antagligen på order av Stalin. Med Stalin vid makten utvecklades Sovjetunionen i en annan riktning.⁵⁰ ”Han beslöt sig för att med alla medel socialisera Ryssland totalt, utan hänsyn till omvärlden”.⁵¹

⁴⁹ Sven Samuelsson & Lars Hildingson, *Forntid till nutid: Historia för gymnasieskolan. 2*, Stockholm: Natur och Kultur, 1983, s. 345–348.

⁵⁰ Sven Samuelsson & Lars Hildingson 1983, s. 348–349.

⁵¹ Sven Samuelsson & Lars Hildingson 1983, s. 349.

Efter att ha gjort sig av med de partikamrater som inte var tillräckligt lojala hade Stalin skapat sin personliga diktatur och han satte i gång med att kollektivisera jordbruket. Bönderna som motsatte sig kollektiviseringen försvann plötsligt. Antingen avrättades de eller så skickades de som slavarbetare till Sibirien. Stalin genomdrev ”en fantastisk utveckling – till ett högt pris”. Resultaten var imponerande. Alla produktionsmedel övergick till staten och produktionen styrdes centralt efter Stalins femårsplaner. För att höja arbetsprestationen införde man lön efter arbetsprestation vilket medförde att löneskillnaderna arbetare emellan kunde vara avsevärda. Samtidigt blev skolan mindre demokratisk och i stället hårt disciplinerad. Fokus lades på att ge eleverna grundläggande färdigheter i läsning, skrivning och matematik samt att lära ut faktakunskaper. Elevernas prestation avgjorde om de kunde läsa vidare. På så vis kunde man vaska fram tekniska begåvningar som blev viktiga för att utveckla Sovjetunionen till en ledande industristat och supermakt. Utvecklingen hade som sagt dock ett högt pris. Miljontals människor offrades på vägen och medborgarna saknade helt grundläggande demokratiska rättigheter. Slutligen nämns också att Sovjetunionen visserligen gick segrande ur andra världskriget, men på bekostnaden av ca 20 miljoner sovjetiska medborgares liv.⁵²

Som sagt skildras, likt under 1950- och 60-talen, den sovjetiska historien kronologisk. Texten är nu mer *förklarande* än under 1970-talet. Även här finns tecken på att distinktionen mellan Sovjetunionen och Ryssland inte verkar helt klar. Som ovan nämns berättas det att Stalin ”beslöt sig för att med alla medel socialisera Ryssland totalt”⁵³ fastän Stalin var ledare för hela Sovjetunionen, vilken utgjordes av fler republiker än endast Ryssland. Även bilden av Sovjetunionen som gjorde stora framsteg skildras. Dock framgår samtidigt ett mer *normativt* budskap kring utvecklingen än under 1960-talet eftersom man understryker mer noggrant till vilket enormt pris, i människoliv, detta genomfördes. Robert Conquests bok *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine* (som vanligtvis ses som startskottet på Holodomorforskningen i väst) utgavs 1986⁵⁴, tre år efter *Forntid till nutid: Historia för gymnasieskolan. 2*. Riktigt än bör man alltså inte förvänta sig att begreppet Holodomor används. Dock skildras återigen kollektiviseringen av jordbruket. Det nämns återigen att bönderna gjorde motstånd och att många avrättades eller skickades till arbetsläger, men inte svälten.

⁵² Sven Samuelsson & Lars Hildingson 1983, s. 349.

⁵³ Sven Samuelsson & Lars Hildingson 1983, s. 349.

⁵⁴ Robert Conquest 1986.

5.5 Landsbygden drabbades av hungersnöd

I *Människan genom tiderna – Historia för gymnasiet; A-kursen* (1997) verkar det ske ett genombrott. Här redogörs ännu en gång Sovjetunionens historia kronologiskt vad gäller dess uppkomst och utveckling på ett liknande sätt som i tidigare böcker.⁵⁵ Vidare behandlas maktkampen mellan Stalin och Trotskij efter Lenins död 1924. Stalin vann och Trotskij flydde landet. Senare blev han mördad i Mexiko 1940 på order av Stalin. När detta nämnts i tidigare texter som studerats har det beskrivits som att det *antagligen* var Stalin som beordrade mordet. Här, å andra sidan, presenteras det kort och gott som att det var det som hände (en intressant detalj). Fortsättningsvis berättas det om hur Stalin ville förvandla Sovjetunionen till en modern industristat. ”Kapital och arbetskraft tog han från jordbruket. All jord förstatligades och sammanfördes i stora odlingsenheter, s k *kolchoser*”.⁵⁶

Detta medförde att jordbruket kunde mekaniseras vilket ökade avkastningen och således minskade antalet jordbruksarbetare. Det som producerades gick till staten som kunde exportera varorna med god förtjänst. Bönderna reagerade dock våldsamt mot kollektiviseringen. Vissa slaktade hellre sina djur och förstörde grödorna än att gå med på omställningen. Stalins svar var att skicka in trupper som skickade bönderna till arbetsläger i Sibirien. De som blev kvar tvingades att arbeta i kolchozerna, berövade från sin frihet och arbetslust. På grund av detta sjönk produktionen kraftigt och dessutom skickades jordbruksprodukterna främst till städerna. Landsbygden drabbades därför av hungersnöd. Omkring åtta miljoner dog.⁵⁷

Därefter behandlas femårsplanerna utifrån vilka industrin skulle byggas upp. Den första femårsplanen (1928-32) tog sikte på gruvindustrin, kraftförsörjningen och övrig tung industri. För detta byggde man upp enorma anläggningar utan att ta hänsyn till miljön. De följande femårsplanerna kom också att prioritera den tunga industrin och konsumtionsvaruindustrin fick vänta. Därav förvandlades Sovjetunionen till ett industriland vars produktionskraft var i nivå med USA och Tyskland. Dock förblev levnadsstandarden låg för de flesta.⁵⁸

⁵⁵ Karin Skrutkowska et al, *Människan genom tiderna – Historia för gymnasiet; A-kursen*, 1:3 uppl. Stockholm: Natur och Kultur, 1997, s. 264–266.

⁵⁶ Karin Skrutkowska 1997, s. 267.

⁵⁷ Karin Skrutkowska 1997, s. 267.

⁵⁸ Karin Skrutkowska 1997, s. 267.

Slutligen nämns även den följande terrorn då en rad partimedlemmar ställdes inför rätta eftersom de bland annat anklagades för att ha planerat att mörda Stalin samt att ha haft kontakt med den tyska hemliga polisen. Efter att ha fått samtliga att erkänna avrättades de. Ytterligare utrensningar bland eliten inom administrationen, partiet och militären följde. Även här nämns det tal Chrustjev höll 1956 där han belyste övergreppen som utfördes under Stalins styre med syftet att bryta ned den personkult han hade byggt upp.⁵⁹

Texten är till största delen *förklarande*. Sovjetunionens uppkomst och utveckling skildras kronologiskt. Det ena leder till det andra, händelserna kopplas ihop i ett större sammanhang. Vad gäller Holodomor så behandlas inte bara kollektiviseringen som sådan, utan även svälten som uppstod här. Det berättas om hur maten som producerades främst skickades till städerna där industrialiseringen skulle ta fart och hur mycket även exporterades för att få in utländsk valuta. Troligen kan detta ha att göra med att forskningen om Holodomor nu satt i gång på riktigt i väst. Däremot nämns inte Ukraina specifikt och händelsen skildras inte uttalat som något folkmord. Även om Sovjetunionen och Ryssland eller sovjeter och ryssar inte rörs ihop nämns inte heller något om den sovjetiska befolkningens mångfald. Kanske blir det återigen svårt att föreställa sig att en viss folkgrupp i ett visst område utsätts extra hårt i en sådan framställning? I tidigare texter har det nämnts att Stalin ville utrota kulakerna (storbönderna), dock utan att nämna att kraven var väldigt låga för att klassas som en vilket innebar att ”kulak” i själva verket blev synonymt med en bonde som motsatte sig kollektiviseringen. I den här texten nämns inget om kulakerna alls vilket kan vara värt att notera.

5.6 Sovjetunionen var mer än Ryssland

”Till de få länder som inte ens för en kortare tid var en fungerande demokrati hörde Ryssland”.⁶⁰ Så inleds avsnittet om ”det kommunistiska Sovjetunionen” *Epos Ib* (2000). Återigen tycks Ryssland fungera som en synonym för Sovjetunionen, dock på ett annat sätt vilket kommer märkas en bit in i texten. Först förklarar man att tanken med bildandet av Sovjetunionen var att det skulle bli en folkets och arbetarnas stat. Socialismens principer: det gemensamma ägandet och en radikal ekonomisk och social jämlikhet skulle råda.⁶¹

⁵⁹ Karin Skrutkowska 1997, s. 268.

⁶⁰ Robert Sandberg et al, *Epos Ib*, Stockholm: Liber, 2000, s. 233.

⁶¹ Robert Sandberg et al 2000, s. 233.

Dock kom makten att ligga i händerna på kommunistpartiet. Med Lenin i spetsen kom det nya styret alltmer att likna den gamla ryska tsarregimen. Makten låg i Moskva. De övriga regionerna av det enorma Sovjetunionen hade lite att säga till om. För att upprätthålla sin makt tillämpade kommunisterna den gamla tsarregimens metoder: inskränkningar i yttrande- och pressfrihet, summariska domstolsförfarande, en fruktad hemlig polis, deportationer och avrättningar. Tanken var att produktionsmedlen skulle förstatligas men efter en hungersnöd 1922 återinförde Lenin delvis privat ägande inom vissa jordbruk. I och med att Lenin dog och att Stalin tog över 1929 socialiserades jorden dock åter på nytt, denna gång med brutala medel. Många av de ryska bönderna som var självägande mördades eller skickades till Sibirien. Vidare fortsatte Stalin att genomföra politiska utrensningar under 1930-talet där hundratusentals människor avrättades. Många fler tvångsförflyttades till arbetsläger i Sibirien. Detta utfördes av den sovjetiska hemliga polisen som senare kallades KGB. Den hade många likheter med den tidigare hemliga polisen under tsartiden. Hur som helst innebar Stalins övertagande av makten en ekonomisk framgång för landet. Genom femårsplanerna förvandlades Sovjetunionen på tio år till en industristat som växte stadigt.⁶²

Texten är *förklarande*, om än i mer komprimerat format jämfört med tidigare texter där den sovjetiska historien förklaras kronologiskt. Tiden fram till ”Stalintiden” behandlas rätt hastigt och i generella termer. Texten innehåller även *reflekterande* eller *analyserande* delar eftersom Sovjetunionen jämförs med Tsarryssland, framför allt vad gäller maktutövningen. Därtill framgår ett *normativt* budskap kring detta. Sovjetunionen var odemokratisk och i praktiken rätt likt det tidigare tsarstyret eftersom det endast var eliten i Moskva som styrde medan de andra delarna av landet inte hade mycket att säga till om. Trots att Sovjetunionen benämns som ”Ryssland” belyser man alltså att Sovjetunionen var mer än så. Att ”Ryssland” används verkar här alltså snarare användas för att syfta till makten, där besluten fattades snarare än till Sovjetunionen som sådan. Däremot används ”ryssar” som en direkt synonym till ”sovjeter” när behandlingen av bönderna under kollektiviseringen tas upp. Vad gäller Holodomor behandlas alltså kollektiviseringen av jordbruket och det nämns att många bönder mördades eller skickades till arbetsläger. Dock nämns nu inte svälten som uppstod som i texten innan.

⁶² Robert Sandberg et al 2000, s. 233.

5.7 ”Kulakerna” var enkla småbönder

I *Alla tiders historia Maxi*, (2010) får den sovjetiska historien rätt mycket utrymme. Tiden fram till perioden som är av särskilt intresse för den här studien beskrivs på ett liknande sätt som i tidigare exempel, men mer utförligt än under 2000-talet.⁶³ Även här redogörs det alltså för Sovjetunionens historia kronologiskt och Holodomor, även om termen inte används, får ett eget avsnitt i boken: ”Kollektivisering och terror”. I linje med den första lanserade femårsplanen började man slå ihop jordbruken till kollektiva kolchozer. Detta skedde under tvång eftersom bönderna var tvungna att ge upp sina gårdar för att kollektiviseringen skulle genomföras. Omställningen skulle ske för att kunna effektivisera jordbruket så att arbetskraft kunde frigöras till den nya industrin och för att kunna försörja befolkningen i städerna. Dessutom såg Stalin bönderna som konservativa småkapitalister vilka därför utgjorde ett hot mot statsideologin. Han gav därför ordern till sina partiarbetare att kulakerna, storbönderna skulle likvideras som klass. Som en följd svält många av bönderna ihjäl medan andra deporterades till arbetsläger eller helt enkelt avrättades. Bland dessa miljontals bönder var dock de flesta egentligen enkla småbönder.⁶⁴

För att illustrera hur kollektiviseringen gick till i praktiken har man i boken citerat ett utdrag ur Viktor Kravtjenkos *Jag valde friheten - En sovjetämbetsmans personliga och politiska upplevelser* som tidigare nämnts i den här studien: ”Runt omkring stod upprörda grupper. Kvinnor grät. ’Vad händer?’, frågade jag konstapeln. ’Ytterligare en razzia bland kulakerna’, svarade han. ’Det tycks som om det här smutsiga jobbet aldrig vill ta slut’. En stor folkmassa samlades utanför byggnaden. Ett antal kvinnor och barn grät hysteriskt och ropade namnen på sina män och fäder. Det var som en mardröm. I bakgrunden, vaktade av soldater med dragna pistoler, stod omkring 20 bönder, unga och gamla, med bylten på ryggen. Några av dem grät. Så det här är likvideringen av kulakerna som klass. En del enkla småbönder slitna från sin hembygds jord, berövade alla sina värdsliga ägodelar och förda till något avlägset sågverk eller bevattningsanläggning”. Viktigt att notera här är att man i läroboken skriver att det var så här Kravtjenko berättade ”hur det gick när en rysk by skulle kollektiviseras”.⁶⁵ Kravtjenko var dock utskickad till Dnjepropetrovsk-distriktet i Ukraina vilket han skriver i sin bok.

⁶³ Hans Almgren et al, *Alla tiders historia Maxi*, 2:3. uppl. Malmö: Gleerups, 2010, s. 414–417.

⁶⁴ Hans Almgren et al 2010, s. 418.

⁶⁵ Hans Almgren et al 2010, s. 418.

Vidare nämns det att Stalin vid Jaltakonferensen på Krim 1945 ska ha berättat för Storbritanniens dåvarande premiärminister Winston Churchill att den kollektivisering han genomdrivit hade skördat tio miljoner människoliv. Samtidigt under 1930-talet blev Sovjetunionen också en alltmer totalitär polisstat präglad av ständiga utrensningar och tvångsflyttningar till arbetslägren i Sibirien. Det understryks att den snabba industrialiseringen av Sovjetunionen kunde genomföras med hjälp av tvångsarbetare som ständigt övervakades. Slutligen behandlas också kvinnornas roll i Sovjetunionen. Det beskrivs som att Sovjetunionen visserligen blev ett mer jämställt samhälle än det tidigare Ryssland. Det blev enklare att få skilsmässa och abort samtidigt som kvinnor nu fick möjligheten att utbilda sig. Detta medförde att kvinnor kunde få högre uppsatta jobb. Å andra sidan innebar det att kvinnorna nu fick mer slitsamma jobb samtidigt som de hade ett stort ansvar för hemmet och barnen. Resultatet blev alltså ett dubbelarbete för många kvinnor.⁶⁶

Texten är *förklarande* och Sovjetunionen får en hel del utrymme. Mot slutet tillkommer även mer *reflekterande* beskrivningar av de sovjetiska kvinnornas roll. Detta säger möjligen också något om att det blivit av större intresse hur den sovjetiska befolkningens liv såg ut, inte bara hur landet i sin helhet utvecklades. Individerna blir viktigare. Efter en gedigen bakgrund får kollektiviseringen av jordbruket och dess följder ett eget avsnitt. I och med att man dels understryker till vilket enormt pris Sovjetunionen industrialiserades och att man här lägger vikt vid att skildra hur kollektiviseringen gick till i praktiken framgår även ett *normativt* budskap. Verkligheten blottas. Först i denna text redogörs det för vilka ”kulakerna” egentligen var, inte bara vad de sades vara från sovjetiskt håll. För att läsaren på ett djupare plan ska kunna sätta sig in i vad som hände citerar man Kravtjenkos skildringar av vad han bevittnade. Däremot skriver man att hans vittnesmål skildrade en rysk by vilket inte är fallet. Kravtjenko var i en ukrainsk by. Återigen verkar det alltså bli rörigt med de olika republikerna och nationaliteterna i Sovjetunionen och allt klumpas ihop som ryskt. Ukraina nämns alltså inte och Holodomor skildras inte heller med det begreppet eller som ett folkmord. Dock vittnar hänvisningen till Kravtjenko om att händelserna kring Holodomor tycks ha kommit upp till ytan i viss mån i de svenska läromedelsböckerna.

⁶⁶ Hans Almgren et al 2010, s. 418.

5.8 Kollektiviseringen väckte särskilt stort motstånd i Ukraina

Perspektiv på historien – 50 poäng (2021) ger också Sovjetunionen mycket utrymme, framför allt med fokus på Stalins styre. Först och främst beskrivs uppkomsten av Sovjetunionen: första världskriget som ledde till revolutionerna, idéerna, inbördeskriget, Stalins maktövertagande.⁶⁷ Sedan berättas det om hur det sovjetiska samhället omvandlades under Stalin, något som kan betecknas som en slags ”andra revolution”. ”Revolutionen” innebar att jordbruket skulle kollektiviseras. Man tvingade bönderna i byarna att slå ihop gårdarna till nya storjordbruk, kolchozer. På detta vis skulle jordbruket effektiviseras så att man kunde få loss arbetskraft till den industrialisering man ville genomföra. Detta skulle gå fort och femårsplanerna skulle följas. Det var alltså i Moskva man bestämde hur mycket man skulle producera av de varor som skulle tillverkas och hur råvaror och arbetare skulle användas. Omvärlden häpnade över i vilken takt allt skedde.⁶⁸

De mänskliga kostnaderna var dock enorma. ”Kollektiviseringen av jorden väckte stort motstånd, särskilt i de bördiga jordbruksdistrikten i Ukraina. Många bönder slaktade hellre sina djur än lämnade dem till kollektivet, vilket medförde att antalet kor och svin halverades 1929–1933. Trots de katastrofala förhållandena inom jordbruket pressade regeringen upp spannmålexporten till det dubbla för att få pengar till de importvaror som behövdes för industrins utbyggnad. Resultatet blev en hungersnöd 1932–33 som beräknas ha tagit sex miljoner liv, framför allt bönder som tvingats lämna ifrån sig sina skördar”.⁶⁹ Ändå fanns ett visst stöd för Stalin på sina håll i Sovjetunionen. Många kände sig stolta över landets snabba industrialisering och dess resultat. Dessa slöt upp bakom kommunismen med hoppet om en bättre framtid. Stalin visades upp som en nationens fader i partipropagandan och krisen som drabbat de kapitalistiska länderna framhölls. För de som inte var så förtjusta i Stalin vilade hans makt i stället på rädslan för honom. Samtidigt som landet industrialiserades ökade nämligen förtrycket.⁷⁰

⁶⁷ Lars Nyström et al, *Perspektiv på historien – 50 poäng*, 2:1 uppl. Malmö: Gleerups, 2021, s. 166.

⁶⁸ Lars Nyström 2021, s. 167.

⁶⁹ Lars Nyström 2021, s. 167.

⁷⁰ Lars Nyström 2021, s. 167–168.

Detta illustreras med ”Moskvaprocesserna och Gulag” (arbetslägren). 1936 inleddes en serie rättegångar som fick stor uppmärksamhet utanför Sovjetunionen. Nästan hela kommunistpartiets tidigare ledning fick sin dödsdom anklagade för förräderi. Hundratusentals andra partimedlemmar fängslades eller avrättades. På så vis skapade Stalin ett slags nytt parti, bestående av de som var honom mest lojala. Samtidigt hade enorma system av tvångsarbetsläger byggts upp inom landet för att kunna genomföra industrialiseringen. Arbetslägrens villkor kunde se lite olika ut i olika delar av landet.⁷¹ Som värst var det i östra Sibirien. Där dog mängder av fångar av köld, svält eller för att de arbetade ihjäl sig. Matransonerna var låga, en bit bröd och en portion soppa kokt på rester av kött eller fisk. Klarade man inte av att arbeta hårt nog halverades ransonen. Man fick klara sig med de kläder man hade när man fångades eller ta över kläderna från de som dog. Bröt man mot några regler avrättades man eller dömdes till särskilt hårt straffarbete, något som väldigt få överlevde.⁷²

Slutligen framförs en intressant reflektion under rubriken ”Ett alternativ till kapitalismen?”: ”Idag står det klart att det sovjetiska samhällsexperimentet utgjorde ett av 1900-talets stora brott mot mänskligheten. En del av sanningen om detta nådde tidigt ut genom vittnesmål från flyktingar och uppmärksamma besökare som genomskådade partiets propaganda. Men den fulla omfattningen och brutaliteten i Stalintidens terror var länge okänd för omvärlden. Den enorma tillväxten i Sovjetunionen kunde istället ge intryck av kraft och vitalitet, särskilt i jämförelse med den kris som präglade länderna i väst. På så vis kunde kommunismen framstå som ett alternativ till kapitalismen, lockande för somliga, hotfullt och skrämmande för andra”.⁷³

Texten är *förklarande* vad gäller behandlingen av Sovjetunionens uppkomst. Stalintiden å andra sidan får dels mer utrymme och ett mer *normativt* budskap framgår. Detta genom att mer detaljerat beskriva dels händelserna kring Holodomor, men fram för allt hur villkoren sågs ut i arbetslägren. Återigen blir individens verklighet av större intresse i den här texten. Vad gäller Holodomor nämns här äntligen hur man gick extra hårt åt Ukraina under kollektiviseringen. Först nu verkar man alltså ha kommit till insikten, eller åtminstone valt att belysa, att Sovjetunionen bestod av flera republiker. Allt var inte ryskt. Alla var inte ryssar.

⁷¹ Lars Nyström 2021, s. 168.

⁷² Lars Nyström 2021, s. 169.

⁷³ Lars Nyström 2021, s. 170.

Texten avslutas också med en *reflekterande* del som är särskilt intressant. Här verkar man nästan ursäkta sig för att mycket av de brutala övergreppen som präglade Sovjetunionen tidigare uppmärksammats aningen bristfälligt. I tidigare texter har visserligen en del nämnts, men det är inte alltid så värst detaljerat, framför allt vad gäller hur livet såg ut för de som drabbades. Det nämns att bilden av Sovjetunionen som gör stora framsteg, som uttryckts i tidigare material, länge kunde stå i vägen för en djupare insikt om vad som hände bakom kulisserna. Det passade inte in i bilden. Det ska dock nämnas att kunskapen länge funnits där vad gäller Holodomor samt andra övergrepp. Exempelvis Kravtjenkos skildringar utgavs först 1946 på engelska och den västerländska forskningen om Holodomor hade pågått ett bra tag innan *Perspektiv på historien – 50 poäng* (2021) gavs ut. Även om begreppet Holodomor inte används i boken och händelsen inte uttryckligen beskrivs som ett folkmord används begreppet brott mot mänskligheten om alla de övergrepp som präglade Sovjetunionen.

6. Diskussion

Vad kan då sägas om Holodomors plats i den svenska historiekulturen? Ingen av texterna använder begreppet eller beskriver händelsen explicit som ett folkmord. De flesta behandlar inte ens svälten. Speciellt i de tidigare texterna blir stereotyperna om Sovjetunionen som en synonym till Ryssland och bilden om Sovjetunionen som gör häpnadsväckande framsteg tydliga. Som tidigare nämnts blir det kanske svårt att föreställa sig ett folkmord om man ser alla sovjetiker som ryssar. Skillnaderna i människors upplevelse av det sovjetiska projektet kopplat till vilket ursprung man hade blir alltså inte synliga. Vad gäller bilden av Sovjetunionen som gjorde stora framsteg verkar det också ligga en del i Leths teori. Speciellt i *Allmän historia för gymnasiet* (1962) märks det att de imponerande resultaten av den sovjetiska industrialiseringen till viss del överskuggade hur den snabba industrialiseringen faktiskt var möjlig. Man bortser inte helt från övergreppen men tycks vara mer fascinerad av de stora framstegen. Särskilt i *Historia för gymnasiet Årskurs 3 Hum-Sh Del 1* (1970) får Lundell belägg för sin förklaringsmodell. Under 1970-talet verkar det bli lite väl känsligt att fördjupa sig för mycket om vad som faktiskt hände i Sovjetunionen. Man nämner kort att Sovjetunionen visserligen bär på ett mörkt förflutet men det var då. Framtiden ser dock ljus ut. Möjligtvis är det här relevant att tala om ett icke-bruk av historien. Även i andra texter verkar det som att Sovjetunionens eller Stalins politik snarare framställs som inkompetent än som illasinnad. Det framgår inte alltid att det fanns något rent ondskefullt uppsåt med i bilden som det vanligtvis rätt tydligt framgår vad gäller exempelvis Nazitysklands historia med Hitler i spetsen.

Det blir också intressant att titta närmare på hur texterna framställs kopplat till Ammererts kategoriseringar. De flesta texter som behandlar Sovjetunionen gör det i en kronologisk ordning med en *förklarande* framställning. Då blir det inte möjligt att på samma sätt som under 1970-talet helt hoppa över händelserna kring Holodomor. I *Historia för gymnasiet Årskurs 3 Hum-Sh Del 1* (1970) är texten mer *konstaterande* och man konstaterar alltså att jordbruket har kollektiviserats, men inte hur. Dock skildras inte Holodomor så utförligt i de flesta *förklarande* texterna heller. De texter som fördjupar sig lite mer i hur det faktiskt gick till är de senare där ett mer *normativt* budskap framgår. Under 1970-talet framgår dock också ett *normativt* budskap fast ett annat sådant. Vad gäller de *reflekterande* eller *analyserande* delarna som får utrymme i vissa texter verkar det som att vad för slags reflektioner eller jämförelser som framförs och i vilket syfte kan ge viktiga ledtrådar till varför bland annat händelserna kring Holodomor skildrats på ett visst sätt. I de tidigare texterna är det främst jämförelser mellan öst och väst som ger sig till uttryck. Det tycks mellan raderna framgå att syftet är understryka att västvärlden är mer politiskt kompetent och överlägsen. I de senare texternas reflektioner verkar dock inte "tävlingen" om vilket lag som är bäst vara lika viktig längre. I stället tycks det märkas att individen blivit av större intresse i de nyare texterna och att man därför mer detaljerat skildrar hur livet såg ut för de som föll offer för kollektiviseringen eller exempelvis för tvångsarbetslägren. Troligen har detta något att göra med historieämnets utveckling och kanske även samhället i sin helhet. Hur texterna framställs vad gäller själva upplägget av dem verkar alltså spela en stor roll.

Vidare verkar det första större genombrottet i hur Holodomor framställs ske först under 1990-talet. Det är först då man ens nämner den stora svälten som uppstod. Först nu berättas det om hur maten konfiskerades och skickades in till städerna där industrialiseringen skulle ta fart eller hur man exporterade maten för att få in utländsk valuta. Efter 1990-talet verkar det som att fler viktiga aspekter vad gäller den sovjetiska historien sakta men säkert kommer upp till ytan. Först år 2000 framgår det att Sovjetunionen var mer än Ryssland. "Ryssland" används här snarare för att referera till makten. De *övriga* delarna som också existerade hade dock inte så mycket att säga till om. 2010 tar man itu med vilka de så kallade kulakerna egentligen var genom att först nu citera Kravtjenkos skildringar vilka först gavs ut 1946. De flesta som stämpades som kulaker var i själva verket simpla småbönder, något som borde vara rätt uppenbart med tanke på hur oproportionerligt många "storbönder" det annars hade funnits. Slutligen är det först 2021 Ukraina nämns överhuvudtaget och hur bönderna där drabbades särskilt hårt. Begreppet Holodomor eller folkmord används dock inte i någon av texterna.

Låt oss då återkoppla till begreppen historiedidaktik, historiemedvetande, historiebruk och historiekultur för att konkretisera svaret på studiens resultat. Historiedidaktik kan som tidigare nämnts beskrivas som människors möte med historien. Detta är alltså vad som ligger till grund för den historiekultur och det historiemedvetande som uppstår. Att Holodomor tar ringa plats i den svenska historiekulturen och historiemedvetandet är kanske inte så märkligt eftersom man inte riktigt fått möta den historien, även om en viss förändring tycks anas i de senare texterna. Historiebruket under 1970-talet kan närmast liknas vid ett icke-bruk men även i de andra texterna är det andra faktorer som ställer till det. De tematiska rubrikerna i resultatavsnittet i denna studie ger en slags översikt: Leths stereotyper och Lundells asymmetri. Med tiden verkar detta dock ha nyanserats. Kalla kriget bör även nämnas vad gäller ”tävlingen” om vilket lag, öst eller väst, som var bäst som tycks framgå. Även om Sverige historiskt sett, i alla fall utåt, tagit en geopolitisk roll som neutral och alliansfri är ju Sverige ändå en del av västvärlden. I efterhand vet vi också att Sverige ingick hemliga försvarssamarbeten med USA. Hur som helst kan kanske ”neutraliteten” ändå säga något om hur Holodomor skildrats. Det verkar som man inte velat gå för hårt åt Sovjetunionen men ändå markera att man tillhör väst.

Vad gäller vidare studier om ämnet finns det mycket som skulle vara intressant att gräva i. Som redan nämnts vet man i allmänhet rätt lite om händelserna kring Holodomor i Sverige. För den äldre generationen kanske det främst kan förklaras med att man innan 1990-talet inte ens nämner att kollektiviseringen av jordbruket resulterade i en stor svält. Att kollektiviseringen ägt rum som en förutsättning för att industrialisera landet nämns dock ofta. Den yngre generationen borde dock ha en aningen större kunskap om ämnet enligt studiens resultat. Själv är jag inte helt säker på om det är fallet. En följdfråga till den här studien skulle alltså kunna vara hur väl läromedelsmaterialet överensstämmer med vad man sedan lagt vikt vid i själva skolundervisningen. Utan att ha fördjupat mig i saken på samma sätt som om Holodomors plats i den svenska historiekulturen har jag fått uppfattningen av att människor har fått lära sig mer om Holodomor i länder som USA och Kanada. Skulle en orsak kunna vara att Sovjetunionen varit mer av ett ideologiskt hot för det kapitalistiska USA och att man därför valt att belysa ämnet mer? Skulle en annan orsak kunna vara en större ukrainsk diaspora i framför allt Kanada som därför fått sin röst hörd i större utsträckning? En bredare kartläggning av ämnet i fler länder över lag hade naturligtvis varit intressant som en grund till jämförelser historiekulturer emellan. Dessutom finns det så klart många fler typer av källmaterial som kan säga något om historiemedvetande och historiekulturer än skolmaterial, inte minst mer populära sådana som skönlitteratur eller filmer.

7. Käll- och litteraturförteckning

7.1 Källor

Almgren, Hans et al, *Alla tiders historia Maxi*, 2:3. uppl. Malmö: Gleerups, 2010.

Borg, Ivan et al, *Historia för gymnasiet Årskurs 3 Hum-Sh Del 1*, 2. uppl. Stockholm: Läro-
medelsförlagen: Svenska bokförlaget, 1970.

Bäcklin, Martin et al, *Allmän historia för gymnasiet*, 3. uppl. Stockholm: Almqvist & Wiksell,
1954.

Nyström, Lars et al, *Perspektiv på historien – 50 poäng*, 2:1 uppl. Malmö: Gleerups, 2021.

Samuelsson, Sven & Hildingsson, Lars, *Forntid till nutid: Historia för gymnasieskolan. 2*,
Stockholm: Natur och Kultur, 1983.

Sandberg, Robert et al, *Epos Ib*, Stockholm: Liber, 2000.

Skrutkowska, Karin et al, *Människan genom tiderna – Historia för gymnasiet; A-kursen*, 1:3
uppl. Stockholm: Natur och Kultur, 1997.

Söderlund, Ernst & Seth, Ivar, *Allmän historia för gymnasiet*, 2. uppl. Stockholm: Svenska
bokförlaget Bonniers, 1962.

7.2 Litteratur

Ammert, Niklas, ”Ett innehåll förmedlas” i *Att spegla världen – Läromedelsstudier i teori och
praktik*, red. Niklas Ammert, Lund: Studentlitteratur, 2011.

Applebaum, Anne, *Red Famine – Stalin’s War on Ukraine*, London: Penguin Books, 2018.

Berglund, Louise, ”Att förmedla det förflutna” i *Historikerns hantverk*, 1. uppl. Lund: Student-
litteratur, 2015.

Brandell, Daniel, Linde, Martin & Linderborg, Åsa, *Om detta må ni icke berätta*, Ordfront,
2003.

Conquest, Robert, *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine*, New
York: Oxford University Press, 1986.

Gráda, Cormac Ó, *Famine: A Short History*, Princeton: Princeton University Press, 2010.

- Johnsson, Peter, *Ukraina i historien*, 1 uppl. Stockholm: Carlssons Bokförlag, 2015
- Karlsson, Klas-Göran, "Läroboken och makten – ett nära förhållande" i *Att spegla världen – Läromedelsstudier i teori och praktik*, red. Niklas Ammert, Lund: Studentlitteratur, 2011.
- Kondrasjin, Viktor, "Hungersnöden i Ryssland och Ukraina" i *Bönder och bolsjeviker – Den ryska landsbygdens historia 1902–1939*, red. Lennart Samuelsson, Stockholm: Ekonomiska Forskningsinstitutet, 2007.
- Kravtjenko, Viktor, *Jag valde friheten - En sovjetämbetsmans personliga och politiska upplevelser*, övers. Nils Holmberg & Alf Ahlberg, Stockholm: Natur och Kultur, 1949.
- Lemkin, Raphael, *Raphael Lemkin: Soviet Genocide in Ukraine – The article in 33 languages*, red. Olesia Stasiuk & Roman Serbyn, Kyiv: Marko Melnyk Publishing house, 2020.
- Leth, Göran, "Den svenska pressen och den stora hungern" i *Kommunismens ansikten*, red. Anu Mai Köll, Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2005.
- Lundell, Valter, *Den goda tanken och den onda erfarenheten: Om den kommunistiska brottshistoriens omstridda plats i den svenska historiekulturen*, Lund: Lunds universitet, 2011.
- Lundell, Valter, *Det omstridda arvet. Den kommunistiska erfarenheten i dansk och svensk historiekultur*, Lund: Lunds universitet, 2017.
- Selander, Staffan, *Lärobokskunskap: pedagogisk textanalys med exempel från läroböcker i historia 1841–1985*, Lund: Studentlitteratur, 1988.
- Snyder, Timothy, *Den blodiga jorden – Europa mellan Hitler och Stalin*, övers. Margareta Eklöf, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 2011.
- Sveriges Kommunistiska Parti, Kris i Ukraina 1932–1933, <https://skp.se/levande-historia/kris-i-ukraina-1932-1933/>. Hämtad 2024-01-02.
- Tauger, Mark, *Soviet Peasants and Collectivization, 1930-39: Resistance and Adaptation*, Morgantown: West Virginia University, 2004.
- Tottle, Douglas, *Fraud, famine and fascism – The Ukrainian genocide myth*, Toronto: Progress Books, 1987.
- Wiesner-Hanks, Merry et al, *A history of World Societies*, 11 uppl. Boston: Bedford/St. Martin's, 2018.